

OLGIERD LENCZEWSKI, Kraków
ORCID: 0000-0001-6567-328X
leniec1@wp.pl

KORESPONDENCJA MIĘDZY KUSTODIĄ ZIEMI ŚWIĘTEJ A WŁADZAMI RZECZPOSPOLITEJ W LATACH 1671-1699

STRESZCZENIE: W II poł. XVII w. do władz Rzeczypospolitej zwracali się bezpośrednio kustosze Ziemi Świętej. W skład korespondencji wchodziły prośby o liczne interwencje w kwestii zwrotu miejsc świętych zakonnikom franciszkańskim, z których ci byli usuwani różnymi środkami przez schizmatyków, ale za aprobatą Wysokiej Porty. Na 235 pism ok. 45 odnosi się do Polski. Należy przy tym zaznaczyć, że ów zbiór jest niekompletny. W niniejszych listach poszczególni kustosze Ziemi Świętej w mniejszym bądź w większym stopniu ukazywali polskim dostojnikom świeckim i duchownym sytuację Kustodii Ziemi Świętej. Ci, w odpowiedzi wyrażali troskę o miejsca święte i/lub zapewniali, że postarają się przywrócić je w dawne posiadanie zakonnikom franciszkańskim. Oprócz wspomnianych kwestii w pismach poruszono także tematy marginalne np. okazywano troskę o dwór królewski lub wyrażano serdeczność w związku z obraniem nowego króla Polski albo informowano o elekcji kustosza Ziemi Świętej. W sprawie restytucji miejsc świętych w Palestynie ingerowała także Stolica Apostolska, jej wysłannicy oraz legaci królewscy do Wysokiej Porty. Istotną rolę w tym zakresie odegrała również Kustodia Ziemi Świętej, wysyłając do Polski dwóch swoich przedstawicieli. Jeden z nich – o. Grzegorz Babinkiewicz wziął nawet udział w poselstwie Jana Gnińskiego na dwór turecki, podczas którego omawiano kwestię miejsc świętych w Palestynie.

SŁOWA KLUCZOWE: Kustodia Ziemi Świętej, franciszkanie, Grecy-schizmatycy, Jerozolima, Jan Sobieski/król Polski Jan III, Hieronim Radziejowski, Franciszek Kazimierz Wysocki, Jan Gniński, Andrzej Trzebicki, Stefan Wierzbowski, Michał Kazimierz Pac, Florian Kazimierz Czartoryski, Hieronim Lubomirski, Michał Korybut, Franciszek Martelli, Królowa Marysieńka, Władysław IV, Andrzej Tęczyński, Hieronim Łaski, Jan II Kazimierz.

CORRESPONDENCE BETWEEN THE CUSTODY OF THE HOLY LAND AND THE AUTHORITIES OF THE REPUBLIC OF POLAND BETWEEN 1671 AND 1699

ABSTRAKT: In the second half of the 17th century, the Custodians of the Holy Land addressed directly the authorities of the Republic of Poland. The correspondence included requests for numerous interventions regarding the return of holy places to the Franciscan monks, from which they were removed by various means by schismatic people, but with the approval of the High Porta. About 45 from 235 writings refer to

Poland. It should be noted that this collection is incomplete. In those letters the Custodians of the Holy Land more or less presented to the Polish secular and clerical dignitaries the situation of the Custody of the Holy Land. The latter, in their response, expressed concern for the holy places and/or assured that they would try to return them to their former possession for the Franciscan monks. In addition to the above-mentioned issues, the letters also dealt with marginal topics, e.g. showing concern for the royal court or expressing cordiality with regard to the election of a new Polish king or informing about the election of the Custodian of the Holy Land. The Holy See, its envoys and royal legates to the High Porta also intervened in the restitution of holy places in Palestine. The Custody of the Holy Land also played an important role in this regard, sending two of its representatives to Poland. One of them, Fr. Grzegorz Babinkiewicz, even took part in Jan Gniński's mission to the Turkish court, during which the question of the Holy Places in Palestine was discussed.

KEYWORDS: Custody of the Holy Land, Franciscans, Greek-schismatics, Jerusalem, Jan Sobieski/king of Poland Jan III, Hieronim Radziejowski, Franciszek Kazimierz Wysocki, Jan Gniński, Andrzej Trzebicki, Stefan Wierzbowski, Michał Kazimierz Pac, Florian Kazimierz Czartoryski, Hieronim Lubomirski, Michał Korybut, Franciszek Martelli, Queen Marysieńka (Queen Mary), Władysław IV, Andrzej Tęczyński, Hieronim Łaski, Jan II Kazimierz.

Translated by ks. Adam Borowski CM

W Archiwum Historycznym Kustodii Ziemi Świątej znajduje się manuskrypt księgi pt. „Rejestr listów napisanych do naszych książąt chrześcijańskich i do ich przedstawicieli w Konstantynopolu celem odzyskania niektórych miejsc świętych i utrzymania w posiadaniu innych...”¹. W jego skład wchodzi 235 pism, które obejmują lata 1670-1699². Ok. 45 listów stanowi wyraz kontaktów Polski z Kustodią Ziemi Świątej³. W niniejszym rejestrze pojawiły się pewne braki. Nie uwzględniono w nim np. listu Kustodii Ziemi Świątej do prymasa Polski Floriana Kazimierza

¹ L. Lemmens, *Collectanea ex Archivo Hierosolymitano deprompta*, wyd. G. Golubovich, Quaracchi 1933, s. 258.

² *Litterae ad Principes (1670-1699)*, oprac. A. Gassi, „Diarium Terrae Sanctae”, nr 2 (1910), s. 73-86; St. Korwin-Pawłowski, *Ślady polskie w Jerozolimie*, „Kurier Poznański”, nr 332 (1939), s. 13; J. Kraj, *Polonia e Terra Santa nella seconda metà del secolo XVII*, Gerusalemme 1986, mps w Archiwum OO. Franciszkanów-Reformatów w Krakowie, s. 83-120.

³ Ich wykaz zamieszczono w aneksie nr 1. Wspomniany spis otwiera list króla Polski Michała Korybuta do kustosa Ziemi Świątej o. Teofila Testy, Warszawa 27 VI 1671 r. Tłumaczenie tegoż listu zamieszczono w aneksie nr 2.

Czartoryskiego lub Senatu Polski do Kustodii. W tenże obręb nie weszła także korespondencja między kustoszem Ziemi Świętej o. Tomaszem z Caltagirone a wojewodą chełmińskim Janem Gnińskim⁴. Tematem przewodnim tych pism była kwestia statusu miejsc świętych w Palestynie. W korespondencji w większym lub mniejszym zakresie znajdowało się wiele odniesień do sytuacji, jaka panowała w Kustodii Ziemi Świętej. Niektóre ograniczały się jedynie do modlitewnego wsparcia i zapewnień ewentualnej pomocy⁵. Jak wspomniano wcześniej, franciszkanie przez ponad 300 lat, aż do 1631 r. mogli bez przeszkód sprawować opiekę nad miejscami świętymi⁶. Pozyskano je „(...) za pieniądze przez ś.p. Roberta [Andegawęńskiego] króla Neapolu i Sycylii od Sultana Egiptu; które to posiadanie po kilkakrotnie przez Ottomanów potwierdzone zostało”⁷. Grecy bezpodstawnie oskarżali łacinników o dokonywanie zmian w tych miejscach. Na skutek niniejszych działań władcy tureccy wydawali dokumenty ograniczające opiekę franciszkanów nad miejscami świętymi. W rzeczywistości problem stanowiła rosnąca liczba braci w Ziemi Świętej⁸. Dokumenty odnoszące się do kwestii stanu posiadania tych miejsc nierzadko tłumaczono niezgodnie z instrukcjami wydanymi przez Wysoką Portę. Z inicjatywy tłumaczy, którymi z reguły byli Grecy, w dokumentach potwierdzano, że do sprawowania nadzoru nad miejscami świętymi upoważnieni wyłącznie byli prawosławni⁹. Grecy zazwyczaj stwierdzali, że orzeczenia trybunału jerozolimskiego, odnoszące się do posiadania Grobu Pańskiego i innych sanktuariów opierały się na rzekomych donacjach łacinników, które podważały przywileje wydawane przez „Sublime Porta”¹⁰. W praktyce, w rozstrzyganiu sporów między Grekami a łacinnikami pomocnymi okazywały się tureckie

⁴ *Źródła do poselstwa Jana Gnińskiego*, wyd. F. Pułaski, Warszawa 1907, s. 305-308, 404, 420-421.

⁵ *Biskup włocławski Florian Kazimierz Czartoryski do kustosza Ziemi Świętej o. Teofila Testy*, Warszawa 6 IV 1673 r., [w:] J. K r a j, *dz. cyt.*, s. 94. Przekład niniejszego listu zamieszczono w aneksie nr 3.

⁶ *Kustosz Ziemi Świętej o. Tomasz z Caltagirone do wojewody chełmińskiego, posła do Wysokiej Porty Jana Gnińskiego*, Jerozolima [?] 1678 r., [w:] *Źródła do poselstwa...*, s. 305.

⁷ *Kustosz Ziemi Świętej o. Teofil Testa do Hetmana Koronnego Polski Hieronima Lubomirskiego*, Jerozolima 13 V 1672 r., „Krzyż”, nr 36 (1867), s. 284.

⁸ *Kustosz Ziemi Świętej o. Tomasz z Caltagirone do wojewody chełmińskiego...*, s. 305.

⁹ Tamże, s. 306.

¹⁰ Tamże.

władze cywilne. Przede wszystkim należał do nich naczelnik sądu tureckiego – „kadi”. Urzędnik ów sprzyjał franciszkanom, obiecał, że „(...) jak długo on rządzić będzie, nie ścierpi żadnej nowości”¹¹.

W niektórych listach, aby lepiej zrozumieć sytuację Kustodii Ziemi Świętej, autorzy posłużyli się analogią. Cześnik sochaczewski a zarazem internuncjusz Polski w Konstantynopolu Franciszek Kazimierz Wysocki, w swojej korespondencji dotyczącej zwrotu miejsc świętych franciszkanom, przyrównywał tę sytuację do trudności czynionych przez Egipcjan Izraelitom, podczas wyjścia z niewoli egipskiej¹². Natomiast kustosz Ziemi Świętej o. Klaudiusz z Lodi, w jednym ze swoich listów porównał położenie braci w Kustodii z sytuacją, jakiej doświadczano na statku podczas sztormu, albowiem Grecy sprawiali zakonnikom tyle przeszkód, że udreki ponoszone przez minorytów sprawiały wrażenie, jakby Kościół katolicki tonął¹³.

W korespondencji Kustodii Ziemi Świętej zaznaczono, że zakon seraficki poprzez modlitwy wspierał militarne dążenia króla Polski. W tym celu codziennie odprawiano mszę świętą nad Grobem Pańskim, w piątki wystawiano Najświętszy Sakrament, a każdego dnia urządzano procesję do Grobu Pańskiego, w klasztorze Najświętszego Zbawiciela, a także w Betlejem i w Nazarecie¹⁴. Można przypuścić, że w ramach podzięki za oracje zanoszone przez braci z Kustodii, bp krakowski Andrzej Trzebicki w 1679 r. ofiarował kościołowi pw. Narodzenia Matki Bożej i św. Andrzeja w Gołongu monstrancję promienistą z figurką Chrystusa Ukrzyżowanego¹⁵.

Adresatami listów byli przeważnie możnowładcy, deklarujący się jako obrońcy chrześcijaństwa i protektorzy franciszkanów¹⁶. Co więcej,

¹¹ *Kustosz Ziemi Świętej o. Teofil Testa do Najjaśniejszego Senatu polskiego*, Jerozolima 12 V 1672 r., „Krzyż”, nr 27 (1867), s. 213. Niniejszy list zamieszczono w aneksie nr 4. Jego łacińska wersja, zob. L. L e m m e n s, *dz. cyt.*, s. 75-76.

¹² *Internuncjusz Polski w Konstantynopolu Franciszek Kazimierz Wysocki do kustosa Ziemi Świętej o. Teofila Testy*, Konstantynopol 2 III 1672 r., [w:] J. K r a j, *dz. cyt.*, s. 60.

¹³ *Kustosz Ziemi Świętej o. Klaudiusz z Lodi do legata króla polski w Konstantynopolu*, Jerozolima 1 VII 1674 r., [w:] J. K r a j, *dz. cyt.*, s. 105.

¹⁴ *Kustosz Ziemi Świętej o. Teofil Testa do Najjaśniejszego Senatu polskiego...*, s. 213.

¹⁵ A. P r z y b o ś, *Biskup krakowski Andrzej Trzebicki: z dziejów kultury politycznej i artystycznej w XVII stuleciu*, Warszawa-Kraków 1989, s. 139.

¹⁶ *Kustosz Ziemi Świętej o. Teofil Testa do brata króla polskiego*, Jerozolima 13 V 1672 r., „Krzyż”, nr 32 (1867), s. 252.

niektórzy z nich realizowali w swoim życiu model *miles Christianus*. Do tego grona należeli: hetman wielki litewski Michał Kazimierz Pac¹⁷, hetman wielki koronny Hieronim Lubomirski, hetman wielki koronny Jan Sobieski (późniejszy król Jan III), bp poznański Stefan Wierzbowski oraz wyżej wymieniony biskup krakowski Trzebicki.

Mikołaj Kazimierz Pac żył dewizą: „bojowaniem jest byt człowieka na ziemi” (Hi 7, 1)¹⁸. Przez wiele lat „wszelkie ich [tj. zakonników bernardyńskich] potrzeby hojnie opatrywał”¹⁹. Możliwe, że w liście z 28 marca 1673 pisał, że w celu należytego uszanowania miejsc świętych (w tym Grobu Pańskiego) kraje chrześcijańskie wysłały swoich przedstawicieli do Wysokiej Porty. Ponadto w tymże piśmie Pac zaświadczył, że otrzymał od kustosa Ziemi Świętej o. Teofila Testy pewną relikwię²⁰. Prawdopodobnie była to relikwia jednego ze świętych, którzy stali na straży wiary chrześcijańskiej: św. Marcina, Jerzego lub Sebastiana. Wizerunki tychże świętych zdobią płycinę zachodniej ściany nawy w kościele św. Piotra i Pawła na Antokolu w Wilnie²¹.

Kolejny adresat Hieronim Lubomirski był rycerzem jerozolimańskim (1665) i złożył przyrzeczenie, że poświęci życie w walce z Turkami²².

Znaczącą rolę w protekcji zakonu franciszkańskiego odegrał Jan Sobieski/Jan III. W liście z 8 kwietnia 1673 r. hetman wielki zaznaczył, że sytuacja, jaka zaistniała w Ziemi Świętej szczególnie go zaniepokoiła. Zapewnił, że będzie czynił wszelkie starania, ażeby w kwestii Jerozolimy nastąpiło pomyślnie rozwiązanie. Co więcej, obiecał, że uczyni wszystko aby w traktatach pokojowych z Turcją pojawiła się klauzula, w której zagwarantuje się katolikom zwrot miejsc związanych z Krzyżem świę-

¹⁷ A. Przyboś, *Pac Michał Kazimierz*, PSB, t. 24, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1979, s. 721-728.

¹⁸ A. S. Czyż, *Kościół świętych Piotra i Pawła na Antokolu w Wilnie*, Wrocław-Warszawa-Kraków 2008, s. 210. Należy zaznaczyć, że owe sanktuarium ufundował Pac.

¹⁹ K. Bobiatyński, *Fundacje Michała Kazimierza Paca*, [w:] *Fundator i mecenas: magnateria Rzeczypospolitej w XVI-XVIII w.*, red. E. Dubas-Urwanowicz, J. Urwanowicz, Białystok 2011, s. 190.

²⁰ *Wielki kanclerz Polski Michał Kazimierz Pac do kustosa Ziemi Świętej o. Teofila Testy*, Warszawa 28 III 1673, [w:] J. Kraj, dz. cyt., s. 91. *De facto* tytuł kanclerza wielkiego litewskiego nosił Krzysztof Zygmunt Pac, zob. T. Wasilewski, *Pac Krzysztof Zygmunt*, PSB, t. 24, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1979, s. 710.

²¹ A. S. Czyż, dz. cyt., s. 216-217.

²² J. Wimmer, *Lubomirski Hieronim*, PSB, t. 18, Wrocław-Warszawa-Kraków 1973, s. 11.

tym oraz, że Grób Chrystusa zostanie odrestaurowany²³. Jako król Polski Jan III liczył, że wysiłki przedsięwzięte u Porty Otomańskiej spowodują, że zaniknie wrogość ze strony Turków i wkrótce nastanie pokój oraz że miejsca święte zostaną zwrócone w posiadanie zakonnikom franciszkańskim²⁴. Natomiast swoje wcześniejsze „hetmańskie” zapewnienie potwierdził w liście z 23 czerwca 1676 r. napisanym do wikariusza patriarchalnego Rudolfigo²⁵. Na koniec zaprzysiął obietnicę, słowami zaczerpniętymi z Ps 137, 5-6: „Jeruzalem, jeśli zapomnę o tobie, niech uschnie moja prawica! Niech język mi przyschnie do podniebienia, jeśli nie będę pamiętał o tobie, jeśli nie postawię Jeruzalem ponad największą moją radość”²⁶. „W końcu pobożny król wymówił sobie, aby [...] i Betlejemską świątynia kupiona przez szyszmatyków, oddaną była o.o. bernardynom katolickim”²⁷.

Trudna sytuacja w Kustodii Ziemi Świętej sprawiła, że do grobu Chrystusa udawało się niewielu polskich pielgrzymów. Aby nie dopuścić do przerwania pobożnych praktyk postanowiono ustanowić w Europie Nowe Jeruzolimy, czyli imitacje jerozolimskiej *via dolorosa*. Dzięki temu peregrynanci mogli nawiedzać poszczególne kaplice zbudowane na podobieństwo miejsc świętych związanych z Męką Pańską od Wieczernika lub Ogrójca do Golgoty. Ponadto Kalwarie były upoważnione do udzielania odpustów, jakie otrzymywano w Jeruzolimie²⁸. Na ziemiach polskich ufundowano kilka takich *via crucis*. Jedną z nich ok. 1670 r. założył bp poznański Stefan Wierzbowski. Za siedzibę „*sacrae montae*” obrano podwarszawską Górę Kalwarię²⁹. Tamże ów fundator złożył pewną relikwię, którą otrzymał od kustosza

²³ *Hetman wielki Jan Sobieski do kustosza Ziemi Świętej o. Teofila Testy*, Warszawa 8 IV 1673, [w:] J. K r a j, *dz. cyt.*, s. 95.

²⁴ *Król Polski Jan III do ojca ministra zakonu franciszkańskiego*, Twierdza Krakowska 22 IV 1676 r., [w:] J. K r a j, *dz. cyt.*, s. 112.

²⁵ *Acta S. Congregationis de Propaganda Fidei pro Terra Sancta*, t. 1: 1622-1720 (dalej: *Acta I*), wyd. L. L e m m e n s, Quaracchi 1921, s. 230.

²⁶ *Księga Psalmów*, [w:] *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu (Biblia Tysiąclecia)*, oprac. zespół biblistów polskich z inicjatywy benedyktynów tyńieckich, wyd. 5, Poznań 2012, s. 795.

²⁷ J. S z u j s k i, *Dzieje Polski od abdykacji Jana Kazimierza do trzeciego podziału*, Lwów 1876, s. 66.

²⁸ O. L e n c z e w s k i, *Wybrane opisy Ziemi Świętej w relacjach polskich pielgrzymów od XV do XVIII w.*, UKSW Warszawa 2017, mps, s. 50-51.

²⁹ M. P i s a r z a k, *Religijne dzieje Góry Kalwarii*, „Wiadomości Archidiecezjalne Warszawskie”, nr 6-9 (1986), s. 229.

Ziemi Świątej o. Teofila Testy³⁰. Był to prawdopodobnie fragment Krzyża świętego³¹.

Ostatni z adresatów bp Andrzej Trzebicki w swoim liście skierowanym do Kustodii zapewnił: „będę czynił wszystko, ażeby z Turkami paktowano rozważnie, aby przywrócono franciszkanom opiekę nad miejscami świętymi, które posiadali według dawnych zwyczajów, aby ustały naciski i prześladowania braci ze strony schizmatyków”³².

Warto zaznaczyć, że jeden z listów Kustodia wysłała także do małżonki króla Jana III. W piśmie tym Marysienkę określono jako „cenną opiekunkę [miejsc świętych w Palestynie]”³³.

W odzyskanie miejsc świętych, bezprawnie przejętych przez prawosławnych Greków zaangażowała się także Stolica Apostolska. W tym papiestwo szukało wsparcia u państw katolickich, które prowadziły w owym czasie wojny z Turcją. *Santa Sede* podkreślała przy tym, że w przypadku ewentualnych pertraktacji z Turkami, do negocjacji należałoby włączyć artykuł dotyczący restytucji katolikom miejsc świętych w Palestynie. Na powyższą potrzebę wskazywali sami papieże, którzy w krótkich pismach tzw. *breve* domagali m.in., aby posłowie katoliccy do Wysokiej Porty poruszali na dworze Otomańskim kwestię zwrotu miejsc świętych zakonnikom franciszkańskim³⁴. Owe memoriały skierowano również do władców Rzeczypospolitej. Papież Klemens IX w piśmie przesłanym 23 lipca 1668 r. do króla Jana Kazimierza oczekiwał, „aby w sprawie wydartych przez schizmatyków miejsc świętych uchwały przedsięwziął”³⁵. Warto dodać,

³⁰ *Biskup poznański Stefan Wierzbowski do kustosa Ziemi Świątej o. Teofila Testy*, Warszawa 12 IV 1673 r., [w:] J. K r a j, dz. cyt., s. 99.

³¹ W. F. M u r a w i e c, *Fundacja biskupa Stefana Wierzbowskiego dla bernardynów w Górze Kalwarii koło Warszawy*, „Folia Historica Cracoviensia”, nr 8 (2002), s. 125; *Opis fundacji konwentu oo. Bernardynów w Nowej Jerozolimie*, [w:] W. F. M u r a w i e c, dz. cyt., s. 137.

³² *Biskup Andrzej Trzebicki do kustosa Ziemi Świątej o. Teofila Testy*, Warszawa 3 IV 1673 r., [w:] J. K r a j, dz. cyt., s. 93.

³³ *Kustosz Ziemi Świątej o. Jan Bonsignori do królowej Polski Marysienki*, Jerozolima 9 IX 1674 r., [w:] J. K r a j, dz. cyt., s. 111.

³⁴ *Acta 1*, s. 224.

³⁵ N. G o l i c h o w s k i, *Palestyna, czyli pokłosie zebrane z różnych autorów i własne spostrzeżenia*, [b.m.d.w.], rkps w Archiwum Prowincji OO. Bernardynów w Krakowie, RGP-k-94, t. 2, s. 121. Niniejsze pismo przywołano także w liście kustosa Ziemi Świątej o. Teofila Testy do Jaśnie Wielmożnego i Najprzewielebniejszego Księdza Nuncjusza Polski Angelo Ranuzzi, zob. „Krzyż”, nr 44 (1867), s. 346-347.

iż przed otrzymaniem papieskiej korespondencji, monarcha w marcu 1667 r. skierował do Adrianopola własne poselstwo³⁶. Legacji przewodniczył Hieronim Radziejowski, który na dworze otomańskim paktował także w kwestii dotyczącej miejsc świętych w Palestynie. Powyższe prośby zostały pomyślnie rozpatrzone przez Wysoką Portę, gdyż 23 sierpnia opublikowano specjalny dokument z tego tytułu³⁷. O taką samą potrzebę zabiegali również legaci papiescy. Ważną misję w tym zakresie powierzono nuncjuszowi apostolskiemu Franciszkowi Martellemu³⁸. Wysłannik ów „polecił, aby z wielką mocą, jak tylko to możliwe, [franciszkanie] czynili wszystko względem króla Polski, ażeby ten podjął się opieki tych świętych skarbów, gdzie Chrystus nasz Pan dopełnił tajemnicę naszego Odkupienia”³⁹. Martelli poruszył powyższą kwestię także w specjalnej depeszy przesłanej do królowej Marysienki. Oczekiwał w niej, „aby w warunkach decorae pacis umieszczono, iżby intruzów schysmatyków [...] miano i wydalono z sanctuarium jerozolimskiego [tj. z Grobu Pańskiego], a przywrócono oo. franciszkanów do dawnych praw. Królowa przyrzekła o tem pamiętać”⁴⁰. Dogodna sytuacja na włączenie owego artykułu do traktatu pokojowego nastąpiła 18 października 1676 r., gdy na polach pod Żurawnem doszło do podpisania rozejmu polsko-tureckiego⁴¹. Sformułowano go następująco: „Klasztor i miejsca święte w kościele jerozolimskim podobnie jak w kościele betlejemskim należy zwrócić ojcom reguły św. Franciszka tj. franciszkanom. Jako że od dawien dawna tam przebywali oraz że mają prawo precedencji do sprawowania opieki nad tymi miejscami”⁴².

³⁶ J. S. Łątk a, *Słownik Polaków w Imperium Osmańskim i Republice Turcji*, wyd. 2, uzup. i popr., Kraków 2015, s. 340.

³⁷ O. Lenczewski, *Sytuacja Kustodii Ziemi Świętej w II poł. XVII w.*, „Nasza Przeszłość”, t. 133 (2020), s. 15.

³⁸ A. Mironowicz, *Działalność nuncjusza Franciszka Martellego w Rzeczypospolitej w latach (1675-1681)*, [w:] *Nuncjatura Apostolska w Polsce*, red. T. Chny - c z e w s k a - H e n n e l, K. W i s z o w a t a - W a l c z a k, Białystok 2012, s. 322.

³⁹ *Acta I*, nr 199, s. 228.

⁴⁰ *Depesza nuncjusza Martellego do Rzymu*, Warszawa 23 IX 1676 r., Biblioteka PAU i PAN w Krakowie, „Teki Rzymskie”, rkps 89, nr 145.

⁴¹ Nie zapowiadał on trwałego pokoju i był sprzeczny z polityką Stolicy Apostolskiej, zob. K. K o n a r s k i, *Polska przed odsieczą wiedeńską r. 1683*, Warszawa 1914, s. 20.

⁴² *Acta I*, s. 232.

Co ciekawe, w innych opisach zamieszczono odmienne wersje powyższego artykułu: obiecano zapewnić księżom katolickim swobodę w sprawowanych przez nich praktykach religijnych, we wszystkich miejscach znajdujących się w zasięgu władania Porty. Ponadto zagwarantowano zakonnikom franciszkańskim restytucję Grobu Pańskiego oraz postanowiono „(...) rugować schysmatyków, którzy tam teraz świeżo osiedli”⁴³ lub zobowiązano się: „z strony zakonników jerozolimskich, że ich znowu według dawnego zwyczaju przy prawach zostawuje cesarz j[ego]m[ości]”⁴⁴. Należy przy tym zaznaczyć, że interpretacja słowa „dawnego zwyczaju” należała do Porty⁴⁵.

Papież Innocenty XI w liście przesłanym 3 kwietnia 1677 r. do króla Polski Jana III prosił, aby ze względu na Chrystusa Naszego Zbawiciela dziedzictwo w Ziemi Świętej, poprzeć działalność braci mniejszych, którzy byli niepokojeni przez Greków schizmatyków. Oczekiwał też, że JKM wyśle do Konstantynopola swojego reprezentanta, którego zadaniem byłoby wspieranie żądań Kościoła katolickiego⁴⁶. Tymże przedstawicielem był Jan Gniński. W 1678 r., dzięki jego wstawiennictwu udało się potwierdzić wcześniej przyznany przywilej dotyczący miejsc świętych: „zakonnicy według dawnego zwyczaju, zostający w świętym mieście Jeruzalem, będą mogli mieć tam swoje gospody, jak wszędzie gdzieindziej, gdzie je tylko mieli dawniej i nikt im naprzykrzać się nie ma”⁴⁷. Należy przy tym zaznaczyć, że kwestia restytucji *sepulchrum Christi* i *Montis Calvariae* stanowiła dla Rzeczypospolitej i jej władcy wyłącznie prestiżowe osiągnięcie⁴⁸.

⁴³ *Conditie pokoju z Turkami pod Żorawnem zawartego die 16 octobris 1676 r.*, [w:] *Biblioteka starożytna pisarzy polskich*, t. 2, Warszawa 1843, s. 282.

⁴⁴ *Przetłómaczenie punktów umówionych pod Żorawnem...*, [w:] *Materjały do rokowań polsko-tureckich 1676 r.*, oprac. J. Wołoski, „Kwartalnik Historyczny”, t. 29 (1930-1931), nr 2, s. 413.

⁴⁵ D. K o ł o d z i e j c z y k, *Jerozolima w polityce Porty Otomańskiej*, [w:] *Jerozolima w kulturze europejskiej*, pod red. P. Paszkiewicza, T. Zadrożnego, Warszawa 1997, s. 204.

⁴⁶ *Papież Innocenty XI do króla Polski Jana III*, Rzym 3 IV 1677 r., [w:] *Źródła do poselstwa...*, s. 475.

⁴⁷ *Ratyfikacja pokoju żorawińskiego przez Mahometa IV w Stambule*, [w:] *Źródła do poselstwa...*, s. 313-314; D. K o ł o d z i e j c z y k, *dz. cyt.*, s. 204.

⁴⁸ Z. W ó j c i k, *Rzeczpospolita wobec Turcji i Rosji 1674-1679*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1976, s. 113.

Odpowiedni moment na realizację i doprecyzowanie powyższej klauzuli nadszedł w 1683 r., kiedy Turcja została pokonana przez Polskę i Austrię w bitwie pod Wiedniem. Kilka miesięcy po odsieczy król Jan III otrzymał od zakonników franciszkańskich z Kustodii Ziemi Świętej list, w którym zawarto odniesienie do *victorii* wiedeńskiej. Upraszano w nim, aby „na nowo wzniecić wiarę katolicką, we wspomnianych miejscach świętych, zapewnić wolność, poszanowanie i na nowo odnowić religię katolicką, która w tym czasie jest zagrożona przez różne zamiary wrogów, o pokój prosi się, w tej chwili możliwa jest [ku temu] sytuacja”⁴⁹. Do negocjacji jednak nie doszło, albowiem Imperium Osmańskie wołało kontynuować wojnę, aniżeli zawrzeć pokój. Dopiero w 1690 r. z inicjatywy Rzeczypospolitej, Francji i Stolicy Apostolskiej udało się zmusić Turcję, aby podjęto rokowania. Przyjmuje się, że przyniosły one pozytywny rezultat, gdyż w tym samym roku kustosz Ziemi Świętej o. Grzegorz z Parghelia skierował do władców chrześcijańskich, w tym także do króla Polski Jana III, dziękczynne pisma⁵⁰, w których wyraził podziękę za pomoc w przywróceniu minorytom ich stanu posiadania w Ziemi Świętej⁵¹.

Schizmatycy jednak nie ustąpili. Z pism przesyłanych przez Kustodię w 1698 r. do Polski i innych krajów chrześcijańskich wiadomo, że nie dopuścili robotników zatrudnionych przez franciszkanów, do naprawy kopuły Grobu Pańskiego. Wydaje się, że robotnicy stawiali opór, skoro pięciu z nich zabito, a czterdziestu raniono⁵². Ponadto Grecy podburzali ludność wiejską przeciwko zakonnikom⁵³. Ostatecznie niniejszą kwestię rozstrzygał traktat pokojowy podpisany w Karłowicach (1699). W negocjacjach polsko-tureckich zawarto następujący punkt: „wszyscy duchowni, którzy służą Rzymskiemu Kościołowi Katolickiemu w krajach podległych Wielkiemu Panu, będą mogli w przyszłości wykonywać swe posługi bez żadnych przeszkód. I zgodnie z edyktami wydanymi przez poprzednich sułtanów, duchowni ci będą żyli bezpiecznie

⁴⁹ Kustosz Ziemi Świętej o. Pietro Antoni z Cantu do króla Polski Jana III, Jerozolima 12 IV 1684 r., [w:] J. K r a j, dz. cyt., s. 120.

⁵⁰ Stolica Apostolska, Austria i Polska otrzymały pisma o rozmaitej treści. Natomiast Hiszpania, Portugalia, Francja czy Republika Wenecka uzyskały identyczne listy, których nie uwzględniono w omawianym rejestrze, zob. *Litterae ad Principes (1670-1699)*, s. 84.

⁵¹ Tamże.

⁵² Tamże, s. 85.

⁵³ Tamże, s. 86.

i w pokoju wszędzie tam, gdzie wzniesli swoje kościoły. Król Polski wysłał do Wysokiej Porty ambasadora nadzwyczajnego, który będzie czuwał nad sprawami religii”⁵⁴.

Nieco szerzej te prerogatywy uwzględniono w porozumieniu między Cesarstwem Habsburskim a Imperium Osmańskim zawartym w niniejszym roku: „Wielki Sułtan obiecuje odnowić i potwierdzić przywileje, które jego poprzednicy nadali duchownym Kościoła katolickiego. Będą oni mogli odbudować kościoły i pełnić w nich swoje funkcje, jak to czynili przedtem w całym Imperium Osmańskim. Nikomu nie będzie wolno ich prześladować, utrudniać pełnienia posługi, ani ściągać podatków pod jakimkolwiek pretekstem; dotyczy to także Miejsc Świętych w Jerozolimie”⁵⁵.

W rzeczywistości w powyższym pokoju zatwierdzono postanowienia umów zawartych w 1676 i 1678 r.

W nawiązaniu do misji Jana Gnińskiego na dworze sułtańskim należy podkreślić, że w pertraktacjach dotyczących zwrotu miejsc świętych nie zabrakło również wkładu Kustodii Ziemi Świętej. W tym celu kustosz Ziemi Świętej o. Teofil Testa wysłał do Rzeczypospolitej dwóch polskich franciszkanów⁵⁶ z klasztoru p.w. Najświętszego Zbawiciela w Jerozolimie. Zadaniem zakonników było ukazanie dostojnikom świeckim i kościelnym trudnej sytuacji, w jakiej znalazła się Kustodia⁵⁷. Powyższa wizyta stanowiła podstawę do rozmów w Konstantynopolu, w których uczestniczył także Babinkiewicz.

W omawianej korespondencji znajdują się także listy polecające. Pierwszy glejt wystawiono 15 września 1683 r. przez króla Polski Jan III dla bpa kamienieckiego Jana Mikołaja Bernatowicza, który zamierzał udać się do Ziemi Świętej⁵⁸. W niniejszym atencie zazna-

⁵⁴ *Warunki pokoju pomiędzy Rzeczpospolitą a Imperium Osmańskim*, [w:] M. Jač o v, *Europa i Osmanie w okresie lig świętych: Polska między wschodem a zachodem*, Kraków 2003, s. 110. Skrótowo niniejszy artykuł można ująć następująco: „wolność nabożeństwa zakonem i więzom katolickim w krajach Porty”, zob. J. Sz u j s k i, *dz. cyt.*, s. 166.

⁵⁵ *Warunki pokoju pomiędzy Cesarstwem Habsburskim i Imperium Osmańskim*, [w:] M. Jač o v, *dz. cyt.*, s. 108.

⁵⁶ Byli to: Grzegorz Babinkiewicz oraz Marian Tartmans, zob. A. J. S z t e i n k e, *Polscy bracia mniejsi w służbie Ziemi Świętej (1342-1995)*, Poznań 1999, s. 47-48, 179.

⁵⁷ *Kustosz Ziemi Świętej o. Teofil Testa do króla Polski Michała Korybuta*, Jerozolima 12 V 1672 r., „Krzyż”, nr 26 (1867), s. 206-207.

⁵⁸ Przybycie bp Bernatowicza do Jerozolimy poświadcza wpis w *liber Navis peregrinorum: 1683, 23 aprilis, Illustrissimus et Reverendissimus Dominus Joannes Bernatouuicz*

czono: „ktokolwiek, kto zobaczy niniejszy list przez nas wysłany jest [winien] obdarzyć życzliwością osobę, która go przedstawi”⁵⁹. Z listu kustosa Ziemi Świętej o. Pier-Antonio Grassi z Cantù można dowiedzieć się, że bpowi Bernatowiczowi powierzono następującą misję: wsparcie miejsc świętych, posługujących w nich zakonników franciszkańskich oraz głoszenie słowa Bożego armeńskim odstępcom wg porządku przypisanego przez Kościół rzymski⁶⁰. Kolejne z pism wyszło spod ręki wspomnianego biskupa i dotyczyło udzielenia dyspensy przybyłemu do Jerozolimy ks. Teodorowi Augustynowiczowi obrządku ormiańsko-katolickiemu ze Lwowa⁶¹. Niniejszy indult przyzwał prezbiterowi na celebrację prymicji w rycie rzymskim (łacińskim) w klasztorze Najświętszego Zbawiciela w Jerozolimie, gdyż odprawienie mszy świętej w obrządku armeńskim nie było dozwolone⁶².

Podsumowanie

Pierwsze kontakty Polski z Kustodią Ziemi Świętej, w których znalazła się aluzja do zwrotu miejsc świętych w Palestynie pochodzą z I poł. XVI w. Wówczas polski dyplomata Hieronim Łaski upraszał w Konstantynopolu wielkiego wezyra, aby ten przyznał zakonnikom franciszkańskim *praedominium* nad schizmatykami, którzy sprawują nadzór nad miejscami świętymi w Palestynie. Przyjmuje się, że rozmowy przeprowadzone na dworze tureckim w tej kwestii przyniosły minoritytom wiele korzyści. Zostały one omówione w listach Łaskiego z Konstanty-

Epps Camenecensis Armenus catholicus, et Abbas Sanctus Jacobi, zob. O. L e n c z e w s k i, *Polonica w księdze pielgrzymów jerozolimskich – Navis peregrinorum (1561-1695)*, „Nasza Przeszość”, t. 132 (2019), s. 101.

⁵⁹ *Król Polski Jan III do bp kamienieckiego Jana Mikołaja Bernatowicza*, [?] 15 IX 1682 r., [w:] J. K r a j, *dz. cyt.*, s. 115.

⁶⁰ *Kustosz Ziemi Świętej o. Pier-Antonio Grassi z Cantù do króla Polski Jana III*, Jerozolima 25 IV 1683 r., [w:] J. K r a j, *dz. cyt.*, s. 117.

⁶¹ *Przybycie tegoż prezbitera do Świętego Miasta potwierdza wpis w liber Navis peregrinorum: 1683, 23 aprilis, Reverendissimus Dominus Theodorus Augustinowicz Leopolanus Sacerdos Armenus Catholicus*, zob. O. L e n c z e w s k i, *Polonica w księdze...*, s. 102.

⁶² *Bp Bernatowicz do ks. Teodora Augustynowicza*, Jerozolima 25 IV 1683 r., [w:] J. K r a j, *dz. cyt.*, s. 116.

nopola do kraju, jednak bardzo lakonicznie⁶³. Niedługo po wyżej wymienionym dyplomie do Jerozolimy udał się kasztelan krakowski Andrzej Tęczyński⁶⁴. Podczas legacji, dostojnik królewski domagał się, aby wielki wezyr Ibrahim Pasza wstawił się u sułtana Sulejmana I w sprawie restytucji zakonnikom franciszkańskim konwentu na Górze Syjon, który musieli opuścić w 1524 r.⁶⁵. Nie wydaje się, że powyższe żądanie zostało rozpatrzone pomyślnie przez Wysoką Portę. W rzeczywistości pozostali w górnej części klasztoru aż do 1551 r. Począwszy od 1560 r. firmy sułtana stwierdzały, że całe otoczenie grobu Dawida było w posiadaniu muzułmanów⁶⁶. W latach 1634-1639 Stolica Apostolska domagała się, aby władcy chrześcijańscy podjęli dążenia dotyczące przywrócenia stanu posiadania braci mniejszych w Ziemi Świętej⁶⁷. W tym celu król Władysław IV nawiązał korespondencję z sułtanem Muradem IV. Poruszono w niej następujące kwestie: zakonnicy franciszkańscy doznawali wielu przykrości ze strony schizmatyków np. bezprawnie odebrano im prawo do opieki nad Grobem Pańskim, poddani władcy tureckiego oskarżali łacinników, że ci nienależycie sprawowali opiekę nad miejscami świętymi. Wobec zaistniałej sytuacji monarcha prosił, aby sułtan wsparł zakonników i nie pozwalał na dalsze uzurpacje ze strony schizmatyków: „Niech Najjaśniejsza Wasza Królewska Mość pozwoli, aby oni wierni [tj. franciszkanie], tymi miejscami świętymi się zajmowali, których są prawnie właścicielami i żeby mogli tę funkcję pełnić [bez przeszkód]”⁶⁸. Pokłosiem wspomnianego listu była legacja podkomorzego lwowskiego Wojciecha Miaskowskiego do

⁶³ P. Nowogórski, *Kontakty Polski z Ziemią Świętą w XVI–XVIII w.*, [w:] *Rzeczpospolita wobec Orientu w epoce nowożytnej*, red. D. Milewski, Zabrze 2011, s. 146-147.

⁶⁴ J. S. Łątko, *dz. cyt.*, s. 420.

⁶⁵ *Król Polski Zygmunt I do wielkiego wezyra Ibrahima Paszy*, Wilno 26 VI 1535 r., [w:] *Acta Tomicianae: epistolae, legationes, responsa, actiones, res gestae Serenissimi Principis Sigismundi eius nominis Primi Regis Poloniae, Magni Ducis Lithuaniae*, t. 17, A. D. 1535, oprac. W. Pocięcha, Poznań 1966, dok. 361, s. 469.

⁶⁶ A. Cohen, *The Exclusion of the Franciscans from Mount Zion. Old Documents and New Interpretation*, „Turcica”, t. 18 (1986), s. 155.

⁶⁷ *Acta I*, s. 82, 105, 127, 133.

⁶⁸ *Król Polski Władysław IV do władcy tureckiego Murada IV*, Warszawa [?] I 1639 r., [w:] *La questione de' Luoghi Santi nel periodo degli anni 1620-1638*, wyd. G. Gobovich, „Archivum Franciscanum Historicum”, t. 14 (1921), s. 492-493.

Turcji⁶⁹. W zachowanej relacji na ten temat można przeczytać, że królewski wysłannik przystąpił do „(...) hierozolimskiej sprawy o przywrócenie klucza do Grobu Świętego, niedawno bernardynom tamecznym wziętych i schizmatykom Grekom oddanych”⁷⁰.

Wyżej przedstawione zabiegi stanowiły pierwsze próby protekcji władców polskich w roli opiekunów miejsc świętych w Palestynie. Wydaje się, że nie przyniosły one oczekiwanych rezultatów, gdyż kontynuacja owych starań zaowocowała dalszą długoletnią korespondencją Kustodii Ziemi Świętej z władzami w Rzeczypospolitej w II poł. XVII w.

ANEKS NR 1⁷¹

1. *Król Polski Michał Korybut do kustosa Ziemi Świętej o. Teofila Testy*, Warszawa 27 VI 1671 r.
2. *Internuncjusz Polski w Konstantynopolu Franciszek Kazimierz Wysocki do kustosa Ziemi Świętej o. Teofila Testy*, Konstantynopol 2 III 1672 r.
3. *Kustosz Ziemi Świętej o. Teofil Testa do internuncjusza Polski w Konstantynopolu Franciszka Kazimierza Wysockiego*, Jerozolima 20 III 1672 r.
4. *Kustosz Ziemi Świętej o. Teofil Testa do króla Polski Michała Korybuta*, Jerozolima 12 V 1672 r.
5. *Kustosz Ziemi Świętej o. Teofil Testa do Najjaśniejszego Senatu Polskiego*, Jerozolima 12 V 1672 r.
6. *Kustosz Ziemi Świętej o. Teofil Testa do królowej Polski Eleonory*, Jerozolima 12 V 1672 r.
7. *Kustosz Ziemi Świętej o. Teofil Testa do Wielkiego Kanclerza Polski Michała Paca*, Jerozolima 13 V 1672 r.

⁶⁹ J. S. Ł ą t k a, dz. cyt., s. 269.

⁷⁰ *Wielka legacja Wojciecha Miaskowskiego do Turcji w 1640 r.*, oprac. A. P r z y b o ś, Warszawa 1985, s. 90.

⁷¹ Listy nr 3-15 opublikowano w wersji polskojęzycznej na łamach „Krzyża”: nr 25 (1867), s. 197; nr 26 (1867), s. 206-207; nr 27 (1867), s. 213-214; nr 28 (1867), s. 221-222; nr 31 (1867), s. 245; nr 32 (1867), s. 252-253; nr 36 (1867), s. 284-285; nr 44 (1867), s. 346-347; nr 46 (1867), s. 364; nr 51 (1867), s. 403-404; nr 7 (1868), s. 54; nr 8 (1868), s. 61; nr 13 (1868), s. 100-101.

8. *Kustosz Ziemi Świętej o. Teofil Testa do brata Króla Polskiego*, Jerozolima 13 V 1672 r.
9. *Kustosz Ziemi Świętej o. Teofil Testa do Hetmana Koronnego Polski Hieronima Lubomirskiego*, 13 V 1672 r.
10. *Kustosz Ziemi Świętej o. Teofil Testa do Jaśnie Wielmożnego i Najprzewielebniejszego Księdza Nuncjusza Polski Angelo Ranuzzi*, Jerozolima 13 V 1672 r.
11. *Kustosz Ziemi Świętej o. Teofil Testa do Wicekanclerza Polski*, Jerozolima 13 V 1672 r.
12. *Kustosz Ziemi Świętej o. Teofil Testa do biskupa poznańskiego Stefana Wierzbowskiego*, Jerozolima 13 V 1672 r.
13. *Kustosz Ziemi Świętej o. Teofil Testa do Ojców Prowincjałów w Polsce*, Jerozolima 13 V 1672 r.
14. *Kustosz Ziemi Świętej o. Teofil Testa do cesarzowej matki Eleonory, wdowy po Ferdynandzie III zwanym „najmądrzejszym”*. By raczyła się wstawić do Królowej Polski, swej córki, celem przyczynienia się do odzyskania miejsc świętych, Jerozolima 13 V 1672 r.
15. *Kustosz Ziemi Świętej o. Teofil Testa do internuncjusza Polski w Konstantynopolu Franciszka Kazimierza Wysockiego*, Jerozolima 10 VI 1672 r.
16. *Eleonora cesarzowa Austrii do kustosza Ziemi Świętej o. Teofila Testy*, Wiedeń 26 XI 1672 r.
17. *Nuncjusz apostolski w Polsce Angelo Ranuzzi do kustosza Ziemi Świętej o. Teofila Testy*, Warszawa 1 II 1673 r.
18. *Królowa Polski Eleonora do kustosza Ziemi Świętej o. Teofila Testy*, Warszawa 4 III 1673 r.
19. *Królowa Polski do cesarzowej Eleonory swojej matki*, [?] 1673 r.
20. *Wielki Kanclerz Polski Michał Pac do kustosza Ziemi Świętej o. Teofila Testy*, Warszawa 28 III 1673 r.
21. *Biskup krakowski Andrzej Trzebicki do kustosza Ziemi Świętej o. Teofila Testy*, Warszawa 3 IV 1673 r.
22. *Biskup włocławski Florian Kazimierz Czartoryski do kustosza Ziemi Świętej o. Teofila Testy*, Warszawa 6 IV 1673 r.
23. *Hetman wielki Jan Sobieski do kustosza Ziemi Świętej o. Teofila Testy*, Warszawa 8 IV 1673 r.
24. *Król Polski Michał Korybut do kustosza Ziemi Świętej o. Teofila Testy*, Warszawa 10 IV 1673 r.

25. *Kustosz Ziemi Świętej o. Teofil Testa do internuncjusza Polski w Konstantynopolu Franciszka Kazimierza Wysockiego, Jerozolima 10 IV 1673 r.*
26. *Król Polski Michał Korybut do cesarzowej Eleonory, [?] 1673 r.*
27. *Biskup poznański Stefan Wierzbowski do kustosza Ziemi Świętej o. Teofila Testy, Warszawa 12 IV 1673 r.*
28. *Internuncjusz Polski w Konstantynopolu Franciszek Kazimierz Wysocki do kustosza Ziemi Świętej o. Teofila Testy, Warszawa 19 IV 1673 r.*
29. *Księżę Jan Carcus do kustosza Ziemi Świętej o. Teofila Testy, Kalwaria Zebrzydowska 28 IV 1673 r.*
30. *Komisarz Ziemi Świętej w Polsce o. Grzegorz Babinkiewicz do kustosza Ziemi Świętej o. Teofila Testy, Wenecja 9 VI 1673 r.*
31. *Kustosz Ziemi Świętej o. Klaudiusz z Lodi do legata króla polski w Konstantynopolu Jana Franciszka Lubowieckiego, Jerozolima 1 VI 1674 r.*
32. *Komisarz Ziemi Świętej w Konstantynopolu o. Jan Andrzej do legata Polski przy najwyższej Porcie, Konstantynopol 6 VIII 1674 r.*
33. *Kustosz Ziemi Świętej o. Jan Bonsignori do króla Polski Jana III, Jerozolima 9 IX 1674 r.*
34. *Kustosz Ziemi Świętej o. Jan Bonsignori do królowej Polski Marysienki, Jerozolima 9 IX 1674 r.*
35. *Król Polski Jan III do ojca ministra zakonu franciszkańskiego, Twierdza Krakowska 22 IV 1676 r.*
36. *Kustosz Ziemi Świętej o. Mariano Sormani do nuncjusza Polski w Konstantynopolu, Jerozolima [?] 1679 r.*
37. *Król Polski Jan III do bp Jana Mikołaja Bernatowicza, [?] 15 IX 1682 r.*
38. *Bp Bernatowicz do neoprezbitera Teodora Augustynowicza, Jerozolima 25 IV 1683 r.*
39. *Kustosz Ziemi Świętej o. Pietro Antoni z Cantù do króla Polski Jana III, Jerozolima 25 IV 1683 r.*
40. *Kustosz Ziemi Świętej o. Pietro Antoni z Cantù do króla Polski Jana III, Jerozolima [?] 1683 r.*
41. *Kustosz Ziemi Świętej o. Pietro Antoni z Cantù do króla Polski Jana III, Jerozolima 12 IV 1684 r.*
42. *Kustosz Ziemi Świętej o. Grzegorz z Parghelia do króla Polski Jana III, Jerozolima [?] 1690 r.*

43. *Kustosz Ziemi Świętej o. Baldassare Caldera z Mediolanu do króla Polski Jana III, Jerozolima [?] 1695 r.*
44. *Kustosz Ziemi Świętej o. Francesco z Santo Floro do króla Polski Augusta II, Jerozolima [?] 1698 r.*
45. *Kustosz Ziemi Świętej o. Francesco z Santo Floro do ambasadora Polski u Wysokiej Porty Stanisława Małachowskiego, Jerozolima [?] 1698.*
46. *Kustosz Ziemi Świętej o. Francesco z Santo Floro do reprezentanta Polski u Wysokiej Porty Stanisława Mateusza Rzewuskiego, Jerozolima [?] 1699.*

ANEKS NR 2

*Król Polski Michał Korybut do kustosza Ziemi Świętej o. Teofila Testy,
Warszawa 27 VI 1671 r.*

Drogi Ojcze, doszedł do nas list zaświadczający o życzliwości waszego zakonnika Kacpra Beltrama wysłanego z Ziemi Świętej z dołączonymi memoriałami, w których ukazano nam sytuację, jaka panuje w miejscach uświęconych krwią naszego Zbawiciela. Przyjąłem tę informację bardzo serdecznie i pragnę wyrazić przychylność waszej rodzinie zakonnej, która w tych miejscach przebywa.

ANEKS NR 3

*Biskup włocławski, prymas Polski Florian Kazimierz Czartoryski
do kustosza Ziemi Świętej o. Teofila Testy,
Warszawa 6 IV 1673 r.*

Wasze pragnienia, aby uzyskać boże wsparcie są zgodne z życzeniami (przedłożonymi mi wcześniej przez czcigodnego Ojca) całego chrześcijaństwa. Rzeczpospolita nasza, w tej chwili przeżywa wielkie niepokoje. Mam nadzieję, że to wszystko skończy się szczęśliwie i lepszy się nasza sytuacja. Z tą nadzieją wszystkie sprawy polecam pamięci czcigodnego Ojca, i z tej okazji obiecuję, na ile to mogę, będę służyć. Tymczasem przekazuję najserdeczniejsze modlitwy i błogosławieństwo Najświętszym Sakramentem.

ANEKS NR 4

*Kustosz Ziemi Świętej o. Teofil Testa do Najjaśniejszego Senatu polskiego,
Jerozolima 12 V 1672 r.*

Jaśnie oświeceni Panowie – zawsze Najczcigodniejszy Senacie Polski!

Że najszlachetniejsi i czcigodni magnaci i bohaterowie polscy zachowują zawsze nienaruszoną i niezepsutą wiarę rzymsko-katolicką, i że dla niej własną krew przelewają statecznie i stale piersi swe częstokroć przeciw barbarzyńskim narodom i krwiożerczych wojnach nadstawiając, jest to już w uściech wszystkich, co też i terażniejsza przeciw Tatarom i innym niewiernym prowadzona wojna, najjaśniej z największą chwałą Polaków dowodzi.

Dlatego, gdyż też nasza święta rzymska wiara, której niegodnym jestem kapłanem, w terażniejszych czasach bardzo wiele od Greków, Ormian i różnych innych schizmatyków w tym świętym mieście Jerozolimie ponosi krzywd, wyszydzań, kłopotów i nagan – a osobliwie od Greków, – zmuszony jestem uciec się do Was Jaśnie Oświeceni Panowie z największym uszanowaniem i pokorą, jako do wiernych zachowawców i obrońców wiary, by sama wiara tu istnieć i nienaruszenie przetrwać mogła; Aby nie znudzić, w krótkości opiszę kłopoty dzisiejsze i prośbę moją:

Od wielu już lat Grecy zawsze nienawistni i zaprzysiężeni nieprzyjaciele świętego kościoła rzymskiego, posiadają na mocy rozkazu tureckiego, pieniędzmi, podstępem i użyciem fałszywych pism wyłudzonego, – stajenkę betlehemańską z największym kościołem, świętą górą kalwaryjską i inne święte miejsca (przez nas w imieniu świętego kościoła rzymskiego przez lat 330 i dłużej prawnie posiadane): – a gdy codziennie rośnie ich pycha i nienawiść przeciw katolikom. Primas czyli Patriarcha ich nie żałował pracy, by dnia 13 czerwca roku przeszłego 1671 wielkimi siłami Grób Chrystusa Pana, Grób N. Panny Maryi, święty dom Nazaretański, klasztor i inne święte miejsca z rąk naszych wydrzeć, co by też było i nastąpiło, gdyby nie (z opatrności Najwyższego), sędzia mahometański, zwykle kadi zwany, nie był po naszej stronie stał, i naszą sprawę poparł; stąd rozpalając się coraz więcej przeciw imieniu rzymsko-katolickiemu, dał się tym słyszeć, że się postara o to, by albo on tylko ze swoimi, albo łańckiński prałat ze swoimi w Jerozolimie pozostał, o co też do Konstantynopola prośbę podał.

Tym sposobem, stara się całym sercem, nie tylko święte miejsca kościołowi rzymskiemu powierzone zagarnąć, ale też i chrześcijan katolików (chwała Bogu bardzo licznych) – zupełnie wymieść.

Ta jest Greków najtwardsza zbrodnia, bezczelność nie do uwierzenia i niewypowiedziana pycha; która jeszcze tym więcej rośnie, ile że widzą, iż synowie zakonu Serafickiego, jako najnędniesze rzymskie owieczki żyją między samymi wschodnimi wilkami, bez patrona, bez protektora, tak, jakby zupełnie opuszczonymi byli.

Tak wielkiemu złu trzeba – Jaśnie Oświeceni Panowie zapobiec, ani też z zapobieżeniem odwlekać, gdyż inaczej, co Boże uchowaj pozbawione będą święte miejsca rzymskiego nabożeństwa, a wierni Chrystusowi, którzy z niewiernych, pracą, nauką, i miłością synów zakonu Serafickiego, do tego świętego kościoła przyprowadzeni zostali, popadną nazad w dawne błędy.

Dlatego korzystając z dawniejszej szczęśliwie prowadzonej wojny (w sutek czego my codziennie nad Grobem Chrystusa Pana najświętszą ofiarę Mszy św. odprawiamy, przenajświętszy Sakrament Eucharystii każdego piątku wystawiany, i codziennie procesję tak w kościele najświętszego Grobu, jak i w klasztorze św. Zbawiciela, i w Bethlehem i w Nazareth odbywamy w celu osiągnięcia zwycięstwa w tej walce) na klęczkach, jako niegodny kapłan rzymskiego kościoła z całą tutejszą ubożuchną Ziemią Świętą czeladką i z wszystkimi naszymi innymi chrześcijanami, błagam Was Jaśnie Oświeceni Panowie, byście raczyli opiekę tę przyjąć, i ująć się za tą najważniejszą i najświętszą sprawą, tak jakeście zawsze za wiarę się ujmowali.

Co wtedy nastąpi, gdy po utrzymaniu zwycięstwa (jak to silnie w Najwyższym ufność pokładam) między warunkami pokoju, za zezwoleniem najłaskawszego Michała króla polskiego zawsze niezwyciężonego, postanowione zostanie, by miejsca urodzenia Chrystusa Pana, święta góra kalwaryjska, i inne święte miejsca łacinnikom złośliwie przez Greków wydarte, nazad łacinnikom zwrócone były, zaś inne miejsca, klasztor etc., które są teraz w posiadaniu naszym, by i nadal zostały, jako też, by tutejsi wyznawcy rzymskiej wiary zostali w spokoju na zawsze utrzymeni, a pretensje Greków, Ormian i innych schizmatyków by były odrzucone. Przez to osiągną Polacy największą chwałę i największe zwycięstwo u naszych i obcych.

Taką ufność pokładam w szlachetnych i wielkodusznych magnatach Polski, jako też i sądzę, że Bóg natchnie Was tą samą myślą, i osta-

tecznie z całą pobożną tutejszą czeladką do Boga modły wznosić nie ustane, byście Jaśnie Oświeceni Panowie zdrowo wieki żyli, by Królestwo Polskie z jego najpotężniejszym Królem Michałem nienaruszone wiecznym pokojem i zwycięstwem się cieszyło, i by wojna przeciw Turkom, tatarom i innym podjęta jak najszcześliwiej się zakończyła.

Oby Bogu prośby moje przyjemne były i by je wysłuchał.

W Jerozolimie w klasztorze naszym św. Zbawiciela dn. 12 V 1672 r.

Miłościwym Panów najprzywężańszy i najuniżniejszy sługa i Bogomodlca
Fr. Teofil Testa z Noli niegodny gwardian i komisarz apostolski dla Wschodu.

BIBLIOGRAFIA

Źródła nieopublikowane

- Depesza nuncjusza Martellego do Rzymu*, Warszawa 23 IX 1676 r., Biblioteka PAU i PAN w Krakowie, „Teki Rzymskie”, rkps 89, nr 145.
- Golichowski, N. *Palestyna, czyli pokłosie zebrane z różnych autorów i własne spostrzeżenia*, [b.m.d.w], rkps w Archiwum Prowincji OO. Bernardynów w Krakowie, RGP-k-94, t. 2.
- Internuncjusz Polski w Konstantynopolu Franciszek Kazimierz Wysocki do kustosa Ziemi Świętej o. Teofila Testy*, 2 III 1672 r., [w:] J. Kraj, *dz. cyt.*, s. 60.
- Kustosz Ziemi Świętej o. Teofil Testa do króla Polski Michała Korybuta*, Jerozolima 12 V 1672 r., [w:] J. Kraj, *dz. cyt.*, s. 63.
- Wielki kanclerz Polski Michał Kazimierz Pac do kustosa Ziemi Świętej o. Teofila Testy*, Warszawa 28 III 1673, [w:] J. Kraj, *dz. cyt.*, s. 91.
- Biskup Andrzej Trzebicki do kustosa Ziemi Świętej o. Teofila Testy*, Warszawa 3 IV 1673 r., [w:] J. Kraj, *dz. cyt.*, s. 92-93.
- Biskup włocławski, prymas Polski Florian Kazimierz Czartoryski do kustosa Ziemi Świętej o. Teofila Testy*, Warszawa 6 IV 1673 r., [w:] J. Kraj, *dz. cyt.*, s. 94.
- Hetman wielki Jan Sobieski do kustosa Ziemi Świętej o. Teofila Testy*, Warszawa 8 IV 1673, [w:] J. Kraj, *dz. cyt.*, s. 95.
- Biskup poznański Stefan Wierzbowski do kustosa Ziemi Świętej o. Teofila Testy*, Warszawa 12 IV 1673 r., [w:] J. Kraj, *dz. cyt.*, s. 99.
- Kustosz Ziemi Świętej o. Klaudiusz z Lodi do legata króla polski w Konstantynopolu*, Jerozolima 1 VII 1674 r., [w:] J. Kraj, *dz. cyt.*, s. 105.
- Król Polski Jan III do ojca ministra zakonu franciszkańskiego*, Twierdza Krakowska 22 IV 1676 r., [w:] J. Kraj, *dz. cyt.*, s. 112.

Kustosz Ziemi Świętej o. Pietro Antoni z Cantu do króla Polski Jana III, Jeruzolima 12 IV 1684 r., [w:] J. Kraj, dz. cyt., s. 120.

Źródła drukowane

Acta S. Congregationis de Propaganda Fidei pro Terra Sancta, t. 1: 1622-1720, wyd. L. Lemmens, Quaracchi 1921.

Conditie pokoju z Turkami pod Żorawnem zawartego die 16 octobris 1676 r., [w:] Biblioteka starożytna pisarzy polskich, t. 2, Warszawa 1843, s. 281-282.

Król Polski Władysława IV do władcy tureckiego Murada IV, Warszawa [?] I 1639 r., [w:] *La questione de' Luoghi Santi nel periodio degli anni 1620-1638*, wyd. G. Golubovich, „Archivum Franciscanum Historicum”, t. 14 (1921), s. 492-493.

Król Zygmunt I do wielkiego wezyra Ibrahima Paszy, Wilno 26 VI 1535 r., [w:] *Acta Tomicianae: epistolae, legationes, responsa, actiones, res gestae Serenissimi Principis Sigismundi eius nominis Primi Regis Poloniae, Magni Ducis Lithuaniae*, t. 17, A. D. 1535, oprac. W. Pocięcha, Poznań 1966.

Kustosz Ziemi Świętej o. Teofil Testa do Najjaśniejszego Senatu polskiego, Jeruzolima 12 V 1672 r., „Krzyż”, nr 27 (1867), s. 213.

Kustosz Ziemi Świętej o. Teofil Testa do brata króla polskiego, Jeruzolima 13 V 1672 r., „Krzyż”, nr 32 (1867), s. 252.

Kustosz Ziemi Świętej o. Teofil Testa do Hetmana Koronnego Polski Hieronima Lubomirskiego, Jeruzolima 13 V 1672 r., „Krzyż”, nr 36 (1867), s. 284.

Kustosz Ziemi Świętej o. Teofil Testa do Jaśnie Wielmożnego i Najprzewielebniejszego Księdza Nuncjusza Polski Angelo Ranuzzi, Jeruzolima 13 V 1672 r., „Krzyż”, nr 44 (1867), s. 346.

Kustosz Ziemi Świętej o. Tomasz z Caltagirone do wojewody chełmińskiego, posła do Wysokiej Porty Jana Gnińskiego, Jeruzolima [?] 1678 r., [w:] *Źródła do poselstwa Jana Gnińskiego*, wyd. F. Pułaski, Warszawa 1907, s. 305-307.

Opis fundacji konwentu oo. Bernardynów w Nowej Jeruzolimie, [w:] W. F. Murawiec, *Fundacja biskupa Stefana Wierzbowskiego dla bernardynów w Górze Kalwarii koło Warszawy*, „Folia Historica Cracoviensia”, nr 8 (2002), s. 137-138.

Papież Innocenty XI do króla Polski Jana III, Rzym 3 IV 1677 r., [w:] *Źródła do poselstwa...*, s. 475.

Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu (Biblia Tysiąclecia), oprac. zespół biblistów polskich z inicjatywy benedyktynów tynieckich, wyd. 5, Poznań 2012.

Przetłomaczenie punktów umówionych pod Żorawnem..., [w:] *Materjały do rokowań polsko-tureckich 1676 r.*, oprac. J. Woliński, „Kwartalnik Historyczny”, t. 29 (1930-1931), nr 2, s. 412-413.

Ratyfikacja pokoju żorawińskiego przez Mahometa IV w Stambule, [w:] *Źródła do poselstwa...*, s. 309-323.

- Warunki pokoju pomiędzy Rzeczpospolitą a Imperium Osmańskim*, [w:] M. Jačov, *Europa i Osmanie w okresie lig świętych: Polska między wschodem a zachodem*, Kraków 2003, s. 109-110.
- Warunki pokoju pomiędzy Cesarstwem Habsburskim i Imperium Osmańskim*, [w:] M. Jačov, *dz. cyt.*, s. 107-109.
- Wielka legacja Wojciecha Miaskowskiego do Turcji w 1640 r.*, oprac. A. Przyboś, Warszawa 1985.

Opracowania

- Bobiatyński K., *Fundacje Michała Kazimierza Paca*, [w:] *Fundator i mecenas: magnateria Rzeczypospolitej w XVI-XVIII w.*, red. E. Dubas-Urwanowicz, J. Urwanowicz, Białystok 2011, s. 175-194.
- Cohen A., *The Expulsion of the Franciscans from Mount Zion. Old Documents and New Interpretation*, „Turcica”, t. 18 (1986), s. 147-157.
- Czyż A. S., *Kościół świętych Piotra i Pawła na Antokołu w Wilnie*, Wrocław-Warszawa-Kraków 2008.
- Kołodziejczyk D., *Jerozolima w polityce Porty Otomańskiej*, [w:] *Jerozolima w kulturze europejskiej*, red. P. Paszkiewicz, T. Zadrozny, Warszawa 1997, s. 203-209.
- Konarski K., *Polska przed odsieczą wiedeńską r. 1683*, Warszawa 1914.
- Korwin-Pawłowski St., *Ślady polskie w Jerozolimie*, „Kurier Poznański”, nr 332 (1939), s. 12-13.
- Lemmens L., *Collectanea ex Archivo Hierosolymitano deprompta*, wyd. G. Golubovich, Quaracchi 1933.
- Lenczewski O., *Polonica w księdze pielgrzymów jerozolimskich – Navis peregrinorum (1561-1695)*, „Nasza Przeszłość”, t. 132 (2019), s. 95-111.
- Tenże, *Sytuacja Kustodii Ziemi Świętej w II poł. XVII w.*, „Nasza Przeszłość”, t. 133 (2020).
- Litterae ad Principes (1670-1699)*, oprac. A. Gassi, „Diarium Terrae Sanctae”, nr 2 (1910), s. 73-86.
- Łątka J. S., *Słownik Polaków w Imperium Osmańskim i w Republice Turcji*, wyd. 2, uzup. i popr., Kraków 2015.
- Mironowicz A., *Działalność nuncjusza Franciszka Martellego w Rzeczypospolitej w latach (1675-1681)*, [w:] *Nuncjatura Apostolska w Polsce*, red. T. Chnyczewska-Hennel, K. Wiszowata-Walczak, Białystok 2012, s. 321-335.
- Murawiec W. F., *Fundacja biskupa Stefana Wierzbowskiego dla bernardynów w Górze Kalwarii koło Warszawy*, „Folia Historica Cracoviensia”, nr 8 (2002), s. 121-148.
- Nowogórski P., *Kontakty Polski z Ziemią Świętą w XVI-XVIII w.*, [w:] *Rzeczpospolita wobec Orientu w epoce nowożytnej*, red. D. Milewski, Zabrze 2011, s. 143-151.

- Pisarzak M., *Religijne dzieje Góry Kalwarii*, „Wiadomości Archidiecezjalne Warszawskie”, nr 6-9 (1986), s. 228-236.
- Przyboś A., *Pac Michał Kazimierz*, PSB, t. 24, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1979, s. 721-728.
- Tenże, *Biskup krakowski Andrzej Trzebicki: z dziejów kultury politycznej i artystycznej w XVII stuleciu*, Warszawa-Kraków 1989.
- Szteinke A. J., *Polscy bracia mniejsi w służbie Ziemi Świętej (1342-1995)*, Poznań 1999
- Szujski J., *Dzieje Polski od abdykacji Jana Kazimierza do trzeciego podziału*, Lwów 1876.
- Wasilewski T., *Pac Krzysztof Zygmunt*, PSB, t. 24, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1979, s. 710-717.
- Wimmer J., *Lubomirski Hieronim*, PSB, t. 18, Wrocław-Warszawa-Kraków 1973, s. 11-14.
- Wójcik Z., *Rzeczpospolita wobec Turcji i Rosji 1674-1679*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1976.

Prace nieopublikowane

- Kraj J., *Polonia e Terra Santa nella seconda metà del secolo XVII*, Gerusalemme 1986, mps w Archiwum OO. Franciszkanów-Reformatów w Krakowie.
- Lenczewski O., *Wybrane opisy Ziemi Świętej w relacjach polskich pielgrzymów od XV do XVIII w.*, UKSW Warszawa 2017, mps.

OLGIERD LENCZEWSKI – teolog, zajmuje się recepcją Ziemi Świętej w literaturze geograficznej i podróżniczej i oraz historią polskich podróży do Ziemi Świętej. Interesuje się także dziejami palestyńskiej prowincji franciszkańskiej Kustodii Ziemi Świętej w okresie nowożytnym.